

*Hargittai István:
Az öt világhírű marslakó*

Lendületesen halad a marslakókkal foglalkozó iparág. Marx György átütő sikert aratott könyve után nálunk marslakókon csaknem természetes módon a világhírű magyar tudósokat szokták érteni. Hargittai István magyarul is megjelent munkáját előbb angolul közölte, a magasan jegyzett Oxford University Press elegáns, keménykötésű kiadásában, érdekes képekkel. Lehet még egyáltalán újat írni a témáról? Nem merítettük ki már réges-régen az összes lehetőségeket? Marx György természettudományos kontextusba, közelebből a nukleáris energia és az információs technika összefüggéseibe ágyazta csaknem húsz főszereplőjének szakmai, politikai hányattatásait, és egyértelmű sikersztoriként adta elő sorsukat. Magam tudásszociológiai tanulmányt készítettem, Frank Tibor művelődéstörténeti, mentalitástörténeti megközelítést alkalmazott, Czeizel Endre a családtörténeti kapcsolatokra összpontosított, míg Kati Marton mostanában megjelent könyve (*Great Escape: Nine Jews Who Fleed Hitler and Changed the World*. New York, London, Toronto: Simon and Schuster, 2006) az üldöztes zsidósors izgalmas, kulturálisan és földrajzilag valószínűtlenül változatos fordulatait mutatja meg nagy hepienddel, a fékezhetetlen tehetség átütő, de keserű világsikerével.

Hargittai István öt tudós főhóst helyez könyve középpontjába, őket tekinti szorosabb értelemben véve marslakóknak: Kármán Tódort, Szilárd Leót, Wigner Jenőt, Neumann Jánost és Teller Edét, akik a második világháború idején nagyon fontos szerepet játszottak az amerikai katonai fejlesztések terén. Valójában párhuzamos életrajzo-

kat ír, de nem Plutarkhosz módjára, azaz nem úgy, hogy egyik marslakó életrajza után következik a másik szép sorjában, hanem szakaszokra, korszakokra bontva, azaz két dimenzió mentén elrendezve. Az egyik dimenzió földrajzi és egyszersmind történelmi, a másik személyek szerinti. A fejezetcímek változnak, az alcímek a fejezeteken belül végig ugyanazok: a felsorolt tudósok mindig a fenti sorrendben, pedánsan születési sorrendjüket követve. A szerkezet alaposan eltér Marx György és Czeizel Endre könyvétől, a plutarkhoszi műfajnak megfelelő portrészoroktól: egyik tudós a másik után, születéstől halálig.

Hargittai Istvánnál sem ér bennünket meglepetés, a magyarországi periódus után következik a németországi, majd az amerikai. Ezután azonban egyértelműen politikatörténeti szempontok tagolnak, a második világháború és a szovjetrendszerrel szemben viselt hidegháború. A magyarországi fejezet foglalkozik a családi háttérrel, az ismert iskolák szerepének leírásával, valamelyest a tágabb környezettel is, általában dicsőően, de nem a szokásos ájult nagyrabecsülés hangján. A németországi korszak fordulatot hozott a marslakók életében. Ifjú tudósokká váltak, beléptek a világ vezető tudósközösségébe, Einstein, Plack, Heisenberg, Nernst, Haber, Hilbert, Born, Prandtl és mások társaságába, és föltűntek köztük sorstársak is, Polányi Mihály, Gábor Dénes, Koestler Arthur és mások. A náciizmus azonban nem tűrte őket Németországban. Ilyen vagy amolyan úton mindannyian eljutottak az Egyesült Államokba, ahol pályájuk elérte legmagasabb pontját, számos tudományos eredményük mellett azzal, hogy részt vettek a modern amerikai fegyverek létrehozásában, és ezzel híresekké váltak a hírességeket imádó országban. Középkorú, jó állással, biztos társadalmi státus-

sal rendelkező tudósokként nem volt okuk továbbvándorolni. Politikai tevékenységüket azonban nem hagyták abba. Hargittai István három önálló fejezetre osztotta amerikai korszakukat, a bevándorlásra, a forróháború és a hidegháború korában kifejtett tevékenységükre. Kármán kivételével ők maguk nem szolgáltak a hadseregben, csak tudásuk. Kármán a repüléstechnika, Wigner a nukleáris technika, majd a polgári védelem fejlesztésével foglalkozott, Teller főszerépet játszott a hidrogénbomba kifejlesztésében, majd a csillagháborús munkálatokban, Szilárd összes figyelemreméltó erejét és ravaszágát bevetette előbb a fegyverkészítési projekt beindításáért, majd az atombomba bevetése ellen, a két szuperhatalom közeledése és a nukleáris fegyverek korlátozása érdekében.

Hargittai István nem éri be a tudományos sztároknak kijáró szokásos ovációval. Külön fejezetben töpreng hőseinek pszichológiai alkatán, sikereik és küzdelmeik, vitáik, harcuk hátterén. Így tesz egész könyvében: mérlegel. Talál úgynevezett negatívumot és pozitívumot szinte mindenben, nem kerülve ki a kínos Oppenheimer-ügyet vagy Teller politikai nézeteit, szerepét sem, melyeket széles értelmiségi körökben súlyosan elítéltek. Értékel (nem kifejtve, milyen értékek alapján), megítéli, kinek van igaza (persze szerinte), kinek nincs, miben és mennyire. Mi több: elgondolkodik azon is, egyáltalán nagy tudós-nak tekinthetők-e főhősei.

Történetén keresztülhúzódik a zsidók 20. századi sorsa, a mindenfelé meg-megújuló antiszemitizmus, mely a marslakókat elűzte Magyarországról, majd a náci korszak idején Németországból, és Amerikában sem hagyta el őket véglegesen. Ez a kontextus vált az 1956 óta Amerikában élő, kitűnő újságíró Kati Marton könyvének vezérfonalává. Szemben

Hargittai István töprengésével, Marton Kati sodró lendületű anekdotasorozatot írt. Alaposan kitágította az összefüggérendszeret még Marx Györgyhöz képest is. Kilenc főszereplője nem mind a tudományból verbuválódott: négyen tudósok (Neumann, Szilárd, Teller és Wigner), ketten filmesek (Michael Curtiz, korábban Kaminer Mihály, a *Casablanca* és Alexander Korda, korábban Kellner Sándor, a *Third Man* és számos más film rendezője), ketten fotóművészek (Robert Capa, korábban Friedman Endre és André Kertész), végül Arthur Koestler, aki minden szerzőnél megjelenik a színen, még ha többnyire csak epizódszerepben is.

A nehezen érthető tudomány és a könnyen érthető képek, vagy a mozi, a fényképezés népszerűsége és a tudomány arisztokratizmus a táj horizont felfestését teszi lehetővé, miközben a helyszínek és a történelmi események ugyanazok, mint másoknál, hogyan is lehetnének mások. Mégis elevenebbek, tarkábbak. A magyarországi és térségbeli zsidó-üldözések, a náciizmus, az örökké felfordult állapotban leledző világhoz való tevékeny és morális viszony, közben kétségbeesés, harc a túlélésért, a megkapaszkodásért, melynek legfőbb biztosítéka a világsiker. Bizony a marslakók nem álltak egyedül. Sorsukban többen osztoztak, főleg olyanok, akik elsősorban nem a szavakkal dolgoztak (néhányan, köztük Koestler és talán Molnár Ferenc kivételek), hanem például képekkel, vagy éppen zenével. A marslakókkal foglalkozó iparágna tehát van még fejlődési tartaléka, kérdés, értékesítési piaca is lesz-e. (*Hargittai István: Az öt világlagformáló marslakó. Budapest, Vince Kiadó, 2006. 398 p.*)

Palló Gábor
tudománytörténész